

د رنگ، طرح و تزئین
پدرشاک ایرانیان
(از ابتدای پادشاهی روزگار قاجار)

مولفان:

فرزانه ساداتی
مدرس دانشگاه آزاد اسلامی مشهد

دکتر طاهره عظیم زاده طهرانی
عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی مشهد

سرشناسه	عظیم‌زاده طهرانی، طاهره، ۱۳۳۶ -
عنوان و نام پدیدآور	دگرگونی رنگ، طرح و تزئین پوشاک ایرانیان (از ابتدا تا پایان روزگار قاجار) / پدیدآورندگان: طاهره عظیم‌زاده طهرانی، فرزانه سعادت‌فر.
مشخصات نشر	مشهد، نگاران سبز، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	۴۵۸ ص.، مصور (رنگی)، جدول.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۹۶۳۵۳-۲۰-۰
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	واژه‌نامه.
یادداشت	کتابنامه.
یادداشت	نمایه.
موضوع	پوشاک -- ایران -- تاریخ
موضوع	Clothing and dress -- Iran -- History
موضوع	پوشاک -- ایران -- تاریخ -- پیش از اسلام
موضوع	Clothing and dress -- Iran -- History -- To 633
موضوع	پوشاک -- ایران -- تاریخ
موضوع	Iranians -- Clothing-- History
موضوع	پوشاک اسلامی -- ایران
موضوع	Islamic clothing and dress-- Iran
شناسه اثر	سعدی، فرزانه، ۱۳۵۵ -
ردیف	۸۵، ۱۲۴، GT
رده بندی دهی	۹۱۰/۰۹۵
شماره کتابشناسی	۲۰۲۸۴

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

۲۳۵

♦ ناشر: معاونت پژوهش و فن آوری دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد و انتشارات نگاران سبز
♦ نام کتاب: دگرگونی رنگ، طرح و تزئین پوشاک ایرانیان (از ابتدا تا پایان روزگار قاجار)
♦ مولفان: طاهره عظیم‌زاده طهرانی، فرزانه سعادت‌فر
♦ تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه
♦ نوبت چاپ: نخست / بهار ۱۳۹۵
♦ تعداد صفحات: ۴۵۸ صفحه
♦ چاپ: زبرجد
♦ قیمت: ۵۰۰،۰۰۰ ریال
♦ شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۶۳۵۳-۲۰-۰

مرکز بخش: مشهد - بلوار امامیه - دانشکده فنی مهندسی دانشگاه آزاد
نمایندگاه و فروشگاه کتاب دانشگاه آزاد اسلامی مشهد تلفن: ۳۶۶۲۵۵۷۸

فهرست مطالب

پیش گفتار ۱۱

دیباچه ۱۳

فصل نخست

کلیات ۱۹

۱- ارزش تئو رنگ ها ۲۰

۲- مفاهیم رنگ ها ۲۳

۳- نمادها ۲۸

۳-۱- ده های رنگی ۲۸

۳-۲- راندها و گیاهان ۳۱

۳-۳- نمادها و تندیس ۳۲

فصل دوم

منابع و رنگ، طرح و تزئین پوشاک راندها پیش از اسلام ۳۵

۱- منابع رنگ، طرح و تزئین پوشاک در روزگار ایران باستان ۳۶

۱-۱- دوره ماد ۳۶

۱-۲- دوره هخامنشی ۴۲

۱-۳- دوره سلوکی ۵۳

۱-۴- دوره اشکانی ۵۵

۱-۵- دوره ساسانی ۶۵

۲- رنگ، طرح و تزئین پوشاک در روزگار ایران باستان ۷۸

۱-۲- سرپوش ۷۸

۲-۲- تن پوش ۸۶

۲-۳- پاپوش ۹۷

فصل سوم

منابع و رنگ، طرح و تزئین پوشاک در سال های نخستین اسلام ۱۰۷

۱- رنگ در قرآن و روایت ۱۰۸

۲- منابع رنگ، طرح و تزئین پوشاک در سال های نخستین اسلام ۱۱۰

۱-۲- پارچه و پوشاک باقی مانده در موزه ها ۱۱۰

۱۱۲	۲-۲- نقاشی
۱۱۴	۳-۲- کتاب
۱۱۴	۳- رنگ، طرح و تزئین پوشاک در سال‌های نخستین اسلام
۱۱۴	۳-۱- سرپوش
۱۲۲	۳-۲- تن پوش
۱۲۸	۳-۳- پاپوش

فصل چهارم

۱۳۱	منابع و رنگ، طرح و تزئین پوشاک ایرانیان پس از اسلام تا تسلط ترکان
۱۳۲	۱- تاریخچه حکومت‌های متقارن (طاهریان، صفاریان، سامانیان، علویان، آل زیار و آل بویه)
۱۳۵	۲- منابع رنگ، طرح و تزئین پوشاک در روزگار حکومت‌های متقارن
۱۳۵	۱-۱- نگاره‌ها
۱۴۳	۲-۲- لباس و پارچه
۱۴۶	۳-۲- کتاب
۱۴۶	۳- رنگ، طرح و تزئین پوشاک در روزگار حکومت‌های متقارن
۱۴۶	۳-۱- سرپوش
۱۵۰	۳-۲- تن پوش
۱۵۴	۳-۳- پاپوش
۱۵۶	۳-۴- طرح و تزئین پارچه

فصل پنجم

۱۵۹	منابع و رنگ، طرح و تزئین پوشاک ایرانیان در روزگار ترکان
۱۶۰	۱- تاریخچه حکومت ترکان
۱۶۲	۲- منابع رنگ، طرح و تزئین پوشاک در روزگار ترکان
۱۶۲	۲-۱- نقش برجسته
۱۶۳	۲-۲- نقاشی
۱۷۳	۲-۳- پارچه
۱۷۵	۲-۴- کتاب
۱۷۵	۳- رنگ، طرح و تزئین پوشاک در روزگار ترکان
۱۷۵	۳-۱- سرپوش
۱۷۹	۳-۲- تن پوش
۱۸۳	۳-۳- پاپوش
۱۸۶	۳-۴- طرح و تزئین پارچه

فصل ششم

۱۸۹.....	منابع و رنگ، طرح و تزئین پوشاک ایرانیان در روزگار ایلخانی و تیموری
۱۹۰.....	۱-تاریخچه حکومت ایلخانی و تیموری
۱۹۱.....	۲- منابع رنگ، طرح و تزئین پوشاک در روزگار ایلخانی و تیموری
۱۹۱.....	۱-۲- نقاشی
۲۰۲.....	۲-۲- پارچه
۲۰۵.....	۳-۲- کتاب
۲۰۵.....	۳- طرح و رنگ و تزئین پوشاک در روزگار ایلخانی و تیموری
۲۰۵.....	۱-۳- سرپوش
۲۰۸.....	۱- تن پوش
۲۱۱.....	۳- پاپوش
۲۱۲.....	۳-۴- طرح و تزئین پارچه

فصل هفتم

۲۱۵.....	منابع و رنگ، طرح و تزئین پوشاک ایرانیان در روزگار صفویه
۲۱۶.....	۱-تاریخچه حکومت صفویه
۲۱۶.....	۲- منابع رنگ، طرح و تزئین پوشاک در روزگار صفویه
۲۱۶.....	۱-۲- نقاشی
۲۳۷.....	۲-۲- لباس و پارچه
۲۴۲.....	۳-۲- کتاب
۲۴۲.....	۳- رنگ، طرح و تزئین پوشاک در روزگار صفویه
۲۴۲.....	۱-۳- سرپوش
۲۵۱.....	۲-۳- تن پوش
۲۵۷.....	۳-۳- پاپوش
۲۶۲.....	۳-۴- طرح و تزئین پارچه

فصل هشتم

۲۶۵.....	منابع و رنگ، طرح و تزئین پوشاک ایرانیان در روزگار افشاریه و زندیه
۲۶۶.....	۱-تاریخچه حکومت‌های افشار و زند
۲۶۷.....	۲- منابع رنگ، طرح و تزئین پوشاک در روزگار افشاریه و زندیه
۲۶۷.....	۱-۲- نقاشی
۲۸۲.....	۲-۲- لباس و پارچه
۲۸۳.....	۳-۲- کتاب
۲۸۳.....	۳- رنگ، طرح و تزئین پوشاک در روزگار افشاریه و زندیه

۲۸۳	۱-۳- سرپوش
۲۸۷	۲-۳- تن پوش
۲۹۰	۳-۳- پاپوش
۲۹۳	۴-۳- طرح و تزئین پارچه

فصل نهم

۲۹۵	منابع و رنگ، طرح و تزئین پوشاک ایرانیان در روزگار قاجاریه
۲۹۶	۱- تاریخچه حکومت قاجار
۲۹۶	۲- منابع رنگ، طرح و تزئین پوشاک در روزگار قاجاریه
۲۹۷	۱-۱- نقاشی
۳۱۱	۲- عکس
۳۱۴	۳-۱- لباس، فرش و پارچه
۳۱۵	۴-۲- خی دیوار آثار موزه‌ها
۳۱۶	۵-۲- نقاشی
۳۱۶	۳- رنگ، طرح و تزئین پوشاک در روزگار قاجاریه
۳۱۶	۱-۳- سرپوش
۳۲۹	۲-۳- تن پوش
۳۳۹	۳-۳- پاپوش
۳۵۲	۴-۳- طرح و تزئین پارچه
۳۵۵	فرجام سخن
۳۶۷	جدول‌ها
۴۱۱	واژه‌نامه
۴۲۳	کتاب‌نامه
۴۳۷	موزه‌ها
۴۳۹	اعلام

پیش‌گفتار

نوع و رنگ لباس میان کشورها و اقوام گوناگون یکی از نشانه‌های فرهنگ و تمدن آن مردم می‌باشد به این جهت پرداختن و پژوهش پیرامون آن ضروری است. در زمینه پوشاک در سال‌های اخیر چندین تحقیق صورت گرفته اما به تغییر و دگرگونی رنگ، طرح و تزئین لباس توجه جدایی نشده است. با تغییراتی که انقلاب اسلامی در رنگ و طرح پوشاک مردم ایران پیش آورد و بحث‌هایی که در زمینه بهره‌برداری از رنگ‌های تیره مطرح گردید این مسأله، مورد توجه قرار گرفت که در طول تاریخ ایران از چه رنگ‌هایی برای پوشش استفاده می‌شده است. به این جهت در سال ۱۳۸۹ موضوع رنگ، طرح و تزئین پوشاک در ایران از آغاز تا پایان قاجاریه عنوان طرح پژوهشی مطرح گردید. سپس بیش از چهار سال روی آن پژوهش شد که نتیجه آن کتاب حاضر است.

مشخص است انجام این پژوهش با مشکلات اساسی روبه‌رو بود از همه مهم‌تر رنگی نبودن بسیاری از حجاری‌های دوره باستان و اسلامی، از بین رفتن و یا کمرنگ شدن نقاشی‌های دیواری، در دسترس نبودن بسیاری از آثار چون ظروف، تابلوهای نقاشی و نبود اطلاعات کافی در کتاب‌های تاریخی از لباس مردم و سبک‌ها به نوع، رنگ و تزئین جامه پادشاهان. در آثاری نیز که نشانی از رنگ باقی‌مانده به دسترس رسیده است، تشخیص دقیق رنگ بسیار سخت است؛ از طرفی با توجه به ابتدایی بودن رنگرزی و محدود بودن بردن رنگ و استفاده نکردن از رنگ‌های شیمیایی در گذشته، تشخیص رنگ‌ها، مشکل دیگر این پژوهش بود که سعی شد به آثار گوناگونی که از هر دوره تاریخی باقی‌مانده است مانند نقاشی‌ها و پارچه‌ها مراجعه شود تا حدودی رنگ اصلی مشخص گردد. در ضمن بسیاری از منابع مورد مطالعه در داخل ایران نبود اما خوشبختانه وجود پایگاه موزه‌ها به‌ویژه موزه‌های خارج از کشور و در اختیار گذاشتن تصویر آثار و اشیای خود، کمک بسیار خوبی به این پژوهش کرد به‌گونه‌ای که دسترسی به آنها از این راه، بسا آسان‌تر از اطلاع از اشیای موزه‌های داخل ایران از پایگاه‌های

آن بود که امیدواریم این کاستی به زودی برطرف گردد. بنابراین سعی شد برای دست یافتن به اثباتی که در موزه‌های داخل ایران قرار داشت از نزدیک مورد مطالعه قرار گیرد. در این جا لازم است مراتب سپاس را از استادان گرامی جناب آقای دکتر مهدی جلیلی و جناب آقای دکتر نصرت‌الله سعیدی، هم‌چنین جناب آقای امید محرری به علت مطالعه مطالب و اظهارنظرهای مفید؛ معاونت محترم دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد؛ سرکار خانم حمیرا صبوری، مسئول کتابخانه مجتمع علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد، اعلام دارد. هم‌چنین از عزیزانی که در تمام مراحل این پژوهش با شکیبایی خود به ما یاری رساندند، کمال تشکر داریم.

طاهره عظیم‌زاده طهرانی - فرزانه سعادت‌فر

بهار ۱۳۹۵/۲۰۱۶

دیباجه

رنگ‌ها زندگی و کلمه‌اند و همچون کلمات از روح انسان و دنیای پر راز و رمز او همین‌طور از طبیعت سخن می‌گویند. لباس هرکس نیز حکایت از گوشه‌ای از درون او دارد. رنگ‌ها نیز، ما و انرژی‌های درخشنده‌ای هستند که چه آگاه و چه ناخودآگاه روی انسان، اثر مثبت و منفی خواهند داشت. در گذشته از رنگ به عنوان ارزش‌های نمادین چون مشخص کردن طبقات، اجتماعی یا مذهبی و گاه به عنوان مفاهیم نمادین و بیان عقاید اساطیری یا مذهبی استفاده می‌کردند (ریک، آیتن، ۱۳۸۶: ۱۵ و ۱۶). کاست، ترجمه پرتغالی واژه هندی ورنه^۱، به معنای رنگ است. در جامعه کاستی هند و ایران باستان هر طبقه‌ای، رنگی داشت. در ایران دوره هخامنشی، سفید لباس روحانیون؛ کبود، جامه کشاورزان و صنعتگران؛ قرمز رنگ لباس جنگجویان و زرد، جامه پسران بوده است (شیمل، ۱۳۸۲: ۴۱). درواقع از آنجا که هویت و منزلت هر فرد توسط طبقه یا گروه بر شخص می‌گردید لازم بود از طریقی تفاوت میان طبقات و گروه‌ها معلوم گردد؛ این ترتیب باید به نحوی خود را ظاهر می‌کرد تا بتوان در زندگی، بر اساس آن تصمیم گرفت. بنابراین بر فرد بسته به طبقه یا گروهی که در آن قرار داشت، ملزم به رعایت نحوه‌ای خاص از پوشش بود. به این ترتیب مثلاً لباس‌های اقلیت‌های دینی دارای نشانه‌های رنگینی بود تا بتوان آن را از مسلمانان تشخیص داد و میان طبقات مختلف مسلمانان، نشانه‌های متفاوتی وجود داشته است که مشخص‌کننده جایگاه آنان در روابط روزانه بود. این منطق، همچنان در میان جوامع عشیری دیده می‌شود. رنگ گاهی نشان دهنده مواضع سیاسی افراد بوده است. سپید جامگان، سیاه جامگان و سرخ جامگان گروه‌های سیاسی خاص و گاه گرایش‌های مخالف را در تاریخ ایران نشان می‌دهند. امروزه نیز رنگ در گرایش‌های سیاسی مطرح است.^۲

^۱.varna

^۲. چنانچه در انتخابات ریاست جمهوری سال ۱۳۸۸ و ۱۳۹۲ ایران، رنگ‌های سبز و بنفش، نماد انتخاباتی گردید.

نمادگرایی رنگ در سنت و عرفان اسلامی، بسیار غنی است. عرفا همچون علاءالدوله سمنانی (د. ۷۳۶ ه. ق) و مولوی (د. ۶۷۲ ه. ق) به اثر و نماد رنگ توجه داشته‌اند مثلاً سفید رنگ نور و درخشش است. برای مولانا سرخ و سبز نشانه رحمت الهی است و پیام امید می‌دهد (ر. ک، مجیدی خامنه، ۱۳۸۵: ۱۴۷).

هنگامی که تمدن رومیان از هم گسیخت تقریباً در اروپای غربی رنگ‌رزی اهمیت خود را از دست داد. علت این کار تا اندازه‌ای، آمدن دین مسیح و در پی آن بی‌اعتنایی به ظواهر زندگی و گرایش به ساده‌پوشی بود. مسیحیان ابتدا ترجیح می‌دادند که لباس‌های ساده و بی‌رنگ بپوشند اما در شرق، هنر رنگ‌رزی به رونق و اهمیت خود ادامه داد. اروپا بار دیگر با ملل شرق در حدود قرن ششم هجری / دوازدهم میلادی، ارتباط برقرار کرد. در جنگ‌های صلیبی عقاید و هنر مسلمانان اتخاذ گردید و دوباره به رنگ‌رزی توجه شد.

معنادار بودن لباس‌ها از دیرگی‌های پوشاک در گذشته است. در وضعیت سنتی هر لباس نمادی از یک حالت یا وضعیت است. مثلاً لباس دختر مجرد با لباس زن ازدواج کرده تفاوت داشت؛ البته این رابطه نمادین را ما بینت رو به افول گذاشته است و لباس وسیله‌ای برای حفظ تن گردید.

هرچند از جنبه نمادین و طبقاتی رنگ استفاده شده اما رنگ‌شناسی در سال‌های اخیر^۳ متحول گردیده و پیشرفت کرده و نمادگرایی رنگ‌ها نیز ارزش‌های گذشته و سنتی خود را بازیافته است.

واکنش‌های ناشی از مشاهده و تجربه رنگ ممکن است در دنیای ترین مراکز بدن منتقل شده و از آنجا بر مراکز اصل روانی، ذهنی و عاطفی تأثیر گذارد. حکایتی است که بازرگانی مهمانانی را برای شام دعوت کرد. مهمانان به هنگام ورود بوی اشتهاآور غذا را استشمام کرده مشتاقانه منتظر شام بودند. میزبان وقتی غذاها را چید آپارتمان را غرق نور قرمز کرد. در نور قرمز، گوشت، اشتهاآور جلوه کرد اما اسفناج سیاه و سیب زمینی‌ها قرمز روشن شدند. سپس نور قرمز به نور آبی تبدیل شد کباب، منظره گندیده و سیب زمینی کپک زده پیدا کرد و همه مهمانان اشتهای خود را از دست دادند. اما وقتی نور زرد تابیده شد رنگ نوشابه ارغوانی، به رنگ مه‌وع روغن کرچک تبدیل شد. عذای از حاضران، برخاسته و اتاق را ترک کردند؛

۳. رنگ‌شناسی در سال‌های اخیر تحت تأثیر کاندینسکی (۱۹۴۴م) Kandinsky Wassily بسیار متحول گردید.

اگرچه همه می‌دانستند که این تغییرات فقط به دلیل تغییر رنگ نور است اما با وجود این کسی به فکر خوردن نبود. میزبان دوباره نور سفید را روشن کرد و به زودی روحیه شاد قبلی بازگشت (آیتن، ۹۰).

این پژوهش به بررسی انواع رنگ، طرح و تزئیناتی که در پوشاک مردم ایران پیش از اسلام و پس از آن، استفاده شده می‌پردازد و تغییرات حاصله در آن را با توجه به هجوم ملیت‌های گوناگون به ایران، مورد توجه قرار می‌دهد. اهداف اصلی تحقیق روشن شدن تحول رنگ و تزئین پوشاک در تاریخ ایران و پرداختن به عواملی است که سبب تغییر و پذیرش تحول شده‌اند. پرسش‌های اصلی پژوهش عبارتند از: چرا رنگ‌ها و طرح‌ها و تزئینات گوناگون برای انواع سرپوش، تن‌پوش و پاپوش مطرح گردیده و چه تغییراتی در طول تاریخ داشته است؟ گمان می‌رود بر طبقه اجتماعی، سیاست، اعتقاد مذهبی و محل جغرافیایی در رنگ پوشاک، تأثیر گذاشته است. همچنین یورش اقوام گوناگون به ایران در رنگ، طرح و تزئین پوشش، اثر داشته است.

نوع مطالعه و روش تحقیق، تاریخی و توصیفی است که با مراجعه به کتابخانه‌ها، پایگاه‌های اینترنتی، سنگ‌نگاره‌ها، کتیبه‌ها، نقاشی‌های دیواری و موزه‌ها و... به تحلیل مطالب پرداخته شده است.

پیرامون لباس، انواع، طرح و سیر تحول آن، پژوهش‌های بسیاری انجام شده است که از آن جمله در میان ایرانیان آقای جلیل ضیاءپور، چندین کتاب به زمینه پوشاک دارد. سیر پوشاک را در ایل‌ها و اقوام و روستاییان از دوره هخامنشی آغاز کرده تا دوره پهلوی ادامه داده است. آقایان متین و چیت‌ساز و خانم غیبی نیز کتاب‌هایی در مورد پوشاک نوشته‌اند، هم‌چنین مقاله‌هایی در مجلات به ویژه هنر و مردم دیده می‌شود. در میان مستشرقان، دزی (۱۳۰۰ق/۱۸۸۳م) هلندی، کتاب فرهنگ البسه مسلمانان را نوشته که در آن نویسنده و هفتاد و شش مدخل مرتبط با پوشاک مسلمانان به ترتیب الفبایی آورده و در مواردی به ایران پرداخته است. به جز مطالعات تاریخی و سفرنامه‌های اروپاییان در برخی از کتاب‌های ویژه تاریخ نقاشی و تاریخ پارچه‌بافی نیز مطالبی مرتبط با موضوع یافت می‌شود. به غیر از مقاله خانم میراحمدی به نام رنگ در تاریخ ایران که اندکی به رنگ پوشاک پرداخته و مقاله خانم فضل‌وزیری درباره رنگ چادر، تاکنون پژوهش مستقلی در زمینه رنگ و تزئین پوشاک که به تاریخ ایران پیش و پس از اسلام بپردازد، دیده نشده است.

این کتاب به نه فصل تقسیم می‌شود: فصل نخست، کلیات است که در آن طرز تهیه رنگ، مفاهیم رنگ‌ها مطرح شده و نمادهای جانوری، گیاهی و هندسی مورد بررسی قرار گرفته است. فصل دوم به رنگ و تزئین پوشاک ایرانیان پیش از اسلام پرداخته و در فصل سوم، رنگ در قرآن و روایت و رنگ پوشاک در سال‌های نخستین اسلام مورد بررسی قرار گرفته است. فصل‌های دیگر عبارتند از: فصل چهارم رنگ پوشاک در دوران طاهریان، صفاریان و سامانیان تا تسلط ترکان غزنوی؛ فصل پنجم رنگ پوشاک دوره ترکان؛ فصل ششم رنگ پوشاک دوره مغول و تیموری؛ فصل هفتم رنگ پوشاک دوره صفویه؛ فصل هشتم، رنگ پوشاک دوره افشاریه و زندیه و فصل نهم، رنگ پوشاک در دوره قاجاریه. در هر یک از این فصل‌ها ابتدا به تاریخ سیاسی دوره اشاره شده آن‌گاه منابع، شامل سنگ‌نگاره، نقاشی روی دیوار، کاوشی، ظروف و کتاب‌های خطی، آثار موزه‌ها، کتاب‌ها و سفرنامه‌ها مطرح گردیده سپس مباحث رنگ و تزئین به ترتیب از سرپوش، تن‌پوش و پاپوش مردان و زنان بررسی شده است.

منابعی که در تاریخ ایران پیش از اسلام، رنگ پوشاک را نشان می‌دهد، بسیار اندک است اما از روی آن‌ها، طرح پارچه، اتا، بودی مشخص می‌شود. منابع پیش از اسلام، شامل سنگ‌نگاره، گنجه جیحون؛ کنده‌کاری، دیوار و زین فرش پازیریک، مهر، سکه، تندیس و سردیس‌ها به‌ویژه دوره سلوکی و پارتی، نقاشی‌های روی دیوار، کاشی، ظرف‌ها، موزاییک، سفال و پارچه می‌باشد. از میان این‌ها، نقاشی روی کاشی و دیوار، پارچه‌ها و قالی‌ها، تاحدودی رنگ پوشاک را نشان می‌دهند. کتاب‌هایی توسط یونان‌ان چون هرودوت و گزنون نوشته شده که کمی به رنگ پرداخته‌اند؛ همین‌طور کتاب‌هایی مانند سنی‌الملوک و مجمل‌التواریخ که رنگ تاج، پیراهن و شلوار شاهان و شاهزادگان را به‌صراحت می‌کند. اشکال این منابع در این است که رنگ لباس توده مردم را مشخص نمی‌کند. کتاب‌ها نیز به رنگ لباس طبقه‌های بالای جامعه همچون پادشاهان پرداخته‌اند.

برای دوره پس از اسلام در منابع از سکه استفاده نشد چون تصویرها بیشتر بود. در زمان پیامبر اکرم (ص)، قرآن از رنگ و جنس لباس ابریشمی سبز برای بهشتیان گفته و هم‌چنین در حدیث‌های باقی‌مانده اشاره‌هایی به رنگ لباس شده است. آثاری منسوب به پیامبر (ص) و امامان علیهم‌السلام در موزه‌های مصر و ترکیه نگهداری می‌شود که به اصالت آن یقین نیست. نقاشی‌هایی روی دیوار و کتاب‌ها (از سده هشتم هجری)، وجود دارد که رنگی است

به آن‌ها نیز نمی‌توان اطمینان کرد زیرا با نوشته‌های سده‌های سوم و چهارم هجری تفاوت دارد. کتاب‌ها منبع مهمی هستند با این اشکال که در فاصله دو قرن بعد نوشته شده‌اند، از جمله کتاب‌ها می‌توان به کتاب جاحظ (د. ۲۵۵ه.ق) اشاره کرد که به عمامه‌های پیامبر (ص) پرداخته و کتاب شمائل النبی ترمذی (د. ۲۷۹ه.ق) لباس ایشان را مطرح کرده است.

نقاشی‌های دیواری باقی‌مانده در نیشابور، افراسیاب و سغد مربوط به دولت‌های متقارن هستند که در سده‌های سوم تا پنجم هجری در ایران حکومت کردند. نقاشی روی ظرف‌ها و کتاب‌ها نیز به فهم رنگ، طرح و تزئین لباس کمک می‌کند اما جنس آن‌ها را معین نمی‌سازد. پارچه‌هایی از این زمان باقی‌مانده که اهمیت زیادی دارد و می‌توان به طرح، رنگ و جنس آن پی برد. تاریخ دقیق این پارچه‌ها مشخص نیست. در کتاب‌های تاریخی به‌ویژه تاریخ‌های محلی مانند تاریخ سیستان و تاریخ بخارا اطلاعاتی پیرامون پوشاک می‌دهد.

نقش‌های برجسته و برج‌بری‌هایی از دوره ترکان غزنوی، سلجوقی و خوارزمشاهی وجود دارد که طرح و تزئین را نشان می‌دهد. نقاشی دیوارها، روی ظرف‌ها و کاشی‌ها از تنوع نسبتاً زیادی برخوردار است. دوره سلجوقیان به علت گران بودن طلا، ظرف‌های سفالی رونق یافت و نقش‌هایی روی آن کشیده شد که رنگ، طرح و تزئین را نشان می‌دهد. کتاب‌هایی در عصر ترکان، مصور شده است چون التزیین و مقایسات بربری که رنگ لباس توده مردم از آن به‌خوبی پیداست. پارچه‌های باقی‌مانده از دوران ترکان به‌ویژه سلجوقی منبع ارزشمندی است که به ابعاد گوناگون این پژوهش رنگ، جنس و طرح کمک می‌کند.

عصر ایلخانی و تیموری روی ظرف‌ها، کاشی و کتاب، رنگ‌هایی وجود دارد که ارزش فراوانی داشته و به رنگ، طرح و تزئین لباس آن روزگار اشاره می‌شود. پارچه‌هایی با طرح‌های گوناگون به دست آمده که تمام نیازهای متفاوت این پژوهش را در آن دوره پاسخگو است. از این روزگار به کتاب‌ها، سفرنامه اضافه شده که جایگاه بسیار مهمی دارند و براساس مشاهده مستقیم هستند. سفرنامه کلاویخو تا حدودی به رنگ لباس عصر تیموری پرداخته است.

صفویان منابع فراوانی درباره رنگ دارند؛ دیوارنگاره‌های چهل‌ستون و عالی‌قاپو رنگی هستند. کاشی‌ها، ظرف‌های سفالی و سرامیک و کتاب‌های نقاشی شده از این زمان وجود دارد. نگاره‌های تک‌برگی که از این زمان مطرح می‌شوند، اهمیت داشته و پیرامون رنگ اطلاعات فراوانی می‌دهد. لباس‌ها و پارچه با طرح‌های بسیار متنوع یاریگر این پژوهش

می‌باشد. تاریخ‌نگاران عصر صفویه به‌ویژه سفرنامه‌نویسانی همچون تاورنیه، فیگوتروا و کارری، پیرامون رنگ آگاهی خوبی به خواننده می‌دهد. کتابی فارسی طنزآمیز به نام دیوان البسه از این زمان در دسترس است که واژه‌های پیرامون لباس را مطرح کرده است. از عصر افشاریه و زندیه نقاشی‌های دیواری، تک‌نگاره‌ها و تابلوها همچون دوره صفویه، نگاره‌های کتاب و انواع پارچه‌ها وجود دارند. نیپور در سفرنامه‌اش مطالبی درباره رنگ پوشاک نوشته است.

گسترده‌ترین منابع مربوط به رنگ پوشاک در دوره قاجار وجود دارد. نقاشی روی پلاک به نقاشی‌های روی دیوار، کتاب و تابلو اضافه گردید. عکس نیز از این دوره به منابع افزوده می‌شود البته سیاه و سفید است اما برای طرح و تزئین مناسب می‌باشد. پارچه‌ها و لباس‌ها و اشیایی از زمان قاجار در موزه‌ها موجود است که اهمیت فراوانی دارند. تعداد سفرنامه‌ها در این زمان به چشم می‌خورد. چون سفرنامه اولیویه، دروویل، کارلاسرنا، دکتر ویلز، بیشوب، رنه دالمانی، کولیور رایسر؛ خطرات نیز چون شرح زندگانی من نوشته مستوفی جایگاه مهمی در این دوره دارند.

تعدادی از تصویرهای این پژوهش با مراجعه مستقیم نویسندگان به موزه‌هایی چون هنرهای زیبا در مجموعه سعدآباد تهران، موزه ملی ایران، موزه باستان‌شناسی (آرکولوژی)⁴ استانبول هم‌چنین مراجعه به آثار باستانی و تاریخی مانند طاق بستان و بیستون کرمانشاه، تخت جمشید و نقش رستم مرودشت در نزدیکی شیراز و کاخ چهل ستون اصفهان تهیه گردیده است. آدرس پایگاه موزه‌های ایران و جهان که از تصویرهای آنها استفاده شده نیز پیوست گردیده است.

⁴. Arkeoloji